

ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЗЕРНОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ АПК

В.Г.В'юн, доктор економічних наук, професор

О.М.Полімуха, аспірант

Національний університет "Києво-Могилянська академія"

Систематизовано фактори впливу на розвиток зернового підкомплексу АПК на основі аналізу сутності кожного з них. Досліджено теоретико-методологічні аспекти взаємодії між різними групами факторів та сформульовано принципові механізми цієї взаємодії.

Систематизированы факторы влияния на развитие зернового подкомплекса АПК на основе анализа сущности каждого из них. Исследованы теоретико-методологические аспекты взаимодействия между разными группами факторов и сформулированы принципиальные механизмы такого взаимодействия.

Розвиток зернового підкомплексу АПК традиційно позиціонується серед провідних цілей стратегії економічного розвитку країни та водночас справедливо вважається вагомим індикатором його рівня. Вчені характеризують місце зернового господарства в економіці як чільне у II сфері АПК – сільському господарстві. За рахунок останнього покривається 75% попиту населення на товари народного споживання [2, с. 5]. М.Ю.Куліш та Ф.А.Іванов підкреслюють, що “хліб – кращий за всі види рослинницької їжі ... Це товар, який здатний приносити не лише стабільний прибуток, він є основою життєзабезпеченості суспільства.” [3, с.21] З огляду на викладене, багатоаспектна проблема підвищення ефективності розвитку зернового підкомплексу АПК в ринкових умовах є надзвичайно актуальною і нерозривно пов'язана з пріоритетними завданнями сучасної економічної науки та державної аграрної політики.

Пропоноване дослідження ґрунтується на джерелах, у яких аналізуються економічні аспекти та принципи дії чинників, що впливають на функціонування зернового підкомплексу АПК, у контексті загальної проблематики економічного розвитку, а також питань економіки сільського господарства. Економічним аспектам досліджуваної проблеми присвячено значне коло наукових розро-

бок багатьох вчених, зокрема вітчизняних: М.Г.Лобаса, О.В.Крисального, П.Т.Саблука, А.С.Лисецького, М.Ю.Куліша, І.І.Червена, Ф.А.Іванова, В.П.Мертенса, Л.О.Мармуль, Г.М.Підлісецького та інших учених-економістів. Потребують подальшої наукової розробки теоретико-методологічні засади підвищення ефективності сучасного розвитку зернового господарства, в т.ч. необхідна систематизація факторів впливу на цей розвиток, уточнення їх сутності, а також виявлення механізмів їх взаємодії.

Мета дослідження — узагальнення і систематизація факторів сучасного розвитку зернового підкомплексу АПК в ринкових умовах. Поставлена мета зумовила такі завдання дослідження: 1) теоретичне обґрунтування сутності та актуальності провідних факторів впливу на розвиток зернового підкомплексу АПК; 2) виявлення принципових механізмів взаємодії між різними групами факторів.

Теоретично, існують численні способи виділення, класифікації та узагальнення факторів розвитку зернового підкомплексу АПК. В якості окремих факторів можуть виступати різноманітні за сутністю й характером впливу процеси у підкомплексі. Фактори, які є близькими за природою чи напрямом дії, доцільно об'єднувати у відповідні групи факторів, причому можливі різні підходи до визначення критеріїв такого об'єднання. Крім того, будь-яке формулювання переліку факторів розвитку зернового підкомплексу АПК не може бути остаточним і незмінним у часі, оскільки суттєві зміни у стані й тенденціях розвитку підкомплексу вимагають уточнення переліку основних факторів і перенесення акцентів на найбільш актуальні з них.

Теоретико-методологічні засади аналізу факторів розвитку зернового підкомплексу АПК ґрунтуються на розумінні єдності та об'єктивності загальних економічних законів, що діють у сільському господарстві, і водночас специфічності їх дії саме в цій галузі. Особливості об'єктивних економічних законів розвитку сільського господарства зумовлюють нерозривну єдність проблематики розвитку зернового підкомплексу АПК з більш широкими, фундаментальними теоретико-методологічними концепціями, і насамперед, теорією вартості, а також сучасними еколого-економічними дослі-

дженнями щодо напрямів раціонального природокористування.

Трудова теорія вартості і теорія граничної корисності не відводять належної ролі природі у створенні вартості. Трудова теорія, попри розуміння процесу праці як взаємодії між людиною та природою, єдиним джерелом вартості визнала живу працю людини. Але процес отримання вартості не може відбуватися поза законами природи. Важливий крок у напрямі врахування ролі природного ресурсного потенціалу зробив маржиналізм, визнавши симетричну роль землі, праці та капіталу як факторів виробництва. Однак це врахування не було достатнім через суб'єктивізм маржинальної теорії та домінування закону рідкості, за якого участь Природи у виробничому процесі залишається некомпенсованою, доки не з'являться можливості екосистем. На практиці з матеріальних факторів виробництва відновленню підлягають (через механізм амортизації) в основному лише знаряддя праці. А земля з її родючістю як від початку не стала ні уречевленою працею, ані продуктом виробничого процесу, так і в подальшому випадає з вартісного аналізу наступних циклів відтворення.

Штучне відокремлення в теорії людини від природи часто призводило до їх протиставлення чи до надання природі підпорядкованого статусу. Попри наявність ґрунтовних результатів сучасних, у т.ч. еколого-економічних, досліджень, роль природних факторів в економічних процесах потребує подальшого осмислення. Навіть саме поняття “наколишне середовище” вказує на певну відокремленість від нього людини, що в реальності не може мати місце. Тому більш коректним, на нашу думку, було б говорити про “середовище життєдіяльності” людини, в якому й функціонує єдиний комплекс природних та антропогенних факторів розвитку біосоціальних та соціально-економічних систем з усіма їх галузями, у т.ч. зерновим підкомплексом АПК.

Необхідною умовою сталого розвитку сільського, в т.ч. зернового, господарства є інтенсифікація виробництва. Щодо змісту цієї концепції історично формувались різні погляди науковців, і сьогодні вона продовжує еволюціонувати. На нашу думку, важливу роль в інтенсифікації сільського господарства відіграє комплекс-

не використання факторів як інвестиційного, так і неінвестиційного характеру. Інтенсивний розвиток вимагає водночас кількісного зростання інвестицій та якісних змін у використовуваних засобах виробництва, а також організаційно-економічних удосконалень. Вітчизняний досвід передостаннього десятиріччя минулого століття переконливо засвідчив, що з розвитком продуктивних сил у сільському господарстві питома вага неінвестиційних факторів зростає.

На наш погляд, наявні критерії класифікації економічних факторів розвитку зернового підкомплексу АПК потребують суттєвої модифікації в сучасних умовах. Зокрема, доцільно розглядати забезпеченість земельними ресурсами як окремий фактор розвитку зернового підкомплексу АПК. Виходячи з мети й завдань даного дослідження, підставою для виділення основних факторів розвитку зернового підкомплексу АПК має бути ступінь їх актуальності за сучасних умов, а критерієм об'єднання таких факторів у відповідні групи слід вважати їх економічну природу.

При цьому визначені групи найактуальніших факторів діють як неподільна система, і жоден з розглянутих факторів не може бути визнаний другорядним. Ізольований аналіз будь-якого фактору або побудова жорсткої ієрархії, де він посідатиме чільне місце, — створило б ризик неповного врахування взаємного впливу усіх зазначених факторів. Отже, система факторів розвитку зернового підкомплексу АПК не має чітко вираженої ієрархічної будови; натомість завданням її дослідження є оцінка напрямів і характеру взаємозв'язку факторів та визначення їх сукупного впливу на розвиток зернового підкомплексу АПК.

Вивчення вітчизняних та зарубіжних наукових досліджень показало, що розвиток зернового підкомплексу АПК зумовлюється наявним у ньому виробничим потенціалом, ключовими складовими якого є забезпеченість земельними ресурсами, основними виробничими фондами та оборотними матеріально-технічними ресурсами (далі ОМТР).

У понятті структурного фактору узагальнено комплекс чинників, від яких залежить збереження й підвищення природної родючості ґрунтів у процесі аграрного землекористування; його основними

складовими виступають: структура сівозмін та співвідношення рослинницької і тваринницької галузей у сільському господарстві [1].

Доцільність виділення інвестицій у зерновий підкомплекс АПК, як окремого фактору його розвитку, зумовлена: 1) об'єктивною необхідністю зростаючих обсягів капіталовкладень для інтенсифікації аграрного виробництва; 2) гострою потребою в інвестиціях у розбудову виробничої інфраструктури та у заходи з відновлення природної родючості ґрунтів.

Доступність аграріям кредитних ресурсів є особливо актуальним фактором саме в ринкових умовах. Залежність від можливостей залучення фінансових ресурсів іманентна сільськогосподарському виробництву.

Актуальність цінового фактору викликана гостротою проблеми нееквівалентного міжгалузевого обміну та цінового диспаритету, що гальмує відтворювальні процеси в зерновому підкомплексі АПК. На нашу думку, класифікація форм цінового диспаритету в аграрній економічній науці потребує певного уточнення. Доцільно запровадити поняття цінового диспаритету вертикального та горизонтального типу. Ціновий диспаритет вертикального типу — наслідок нееквівалентного обміну між сільським господарством та суміжними з ним галузями. Ціновий диспаритет горизонтального типу полягає в існуванні різниці в цінах на однотипні (в кількісному й якісному вимірах) товари, споживані сільським господарством, або на один і той самий вид сільськогосподарської продукції, що складаються на різних ринках (за вирахуванням різниці в трансакційних витратах тощо).

Більш поширеним є ціновий диспаритет вертикального типу, оскільки нееквівалентність відносин обміну не може мати місце між підприємствами, що виробляють однорідну продукцію. Однак значні відмінності у ступені розвитку локальних ринків різних територій, у ступені їх монополізації / моносонізації, швидкості реагування на зміни в пропозиції й попиті тощо — зумовлюють імовірність суттєвої різниці в цінах навіть на однорідні товари. Ціновий диспаритет горизонтального типу призводить до перерозподілу економічних ресурсів (а отже, й перспектив подальшого розвитку) на користь підприємств, які розташовані на стартово

більш розвинених територіях і діють на відносно “вдалішому” ринку, та до хронічно обмежених можливостей аналогічних підприємств — суб’єктів менш “вигідних” ринків.

Крім того, на нашу думку, методологічно доцільним є розрізняти монополістичний ціновий диспаритет (завищення цін продавцем вхідних ресурсів) та моносоністичний ціновий диспаритет (заниження цін на кінцеву продукцію підкомплексу через владу покупця над ринком).

З урахуванням усього викладеного, у даному дослідженні систему зв’язків між факторами розвитку зернового підкомплексу АПК представлено за допомогою орієнтованого графу (див. рис. 1). Перевагою даного методу моделювання є можливість об’єднаного аналізу різних за сутністю компонентів, частина з яких може бути оцінена кількісно, а решта — якісно. Отже, незалежно від чутливості та інших характеристик аналітичного апарату, застосованого при моделюванні зв’язків між окремими компонентами системи, зберігається збалансований, комплексний підхід у дослідженні розвитку системи в цілому.

Наведений підхід дозволяє уникнути стратегічних помилок, зумовлених обмеженістю застосованого методологічного апарату і кола факторів, узятих до уваги. Одержані висновки можуть бути уточнені й деталізовані у подальшому в міру уточнення кількісних показників, що характеризують фактори, представлені вершинами орієнтованого графу.

Взаємний вплив факторів розвитку зернового підкомплексу АПК відображено на орієнтованому графі (рис.) дугами (лініями, що позначають напрями впливу), економічний сенс яких розглянуто нижче.

Сутність зв’язку “Забезпеченість ОМТР — Забезпеченість основними засобами” (дуга №1) полягає в тому, що достатня забезпеченість запасними частинами, якісними ПММ тощо дозволяє мінімізувати фізичний знос техніки за рахунок використання її в суворій відповідності до вимог технології та своєчасного і в належному обсязі виконання її ремонту. Навпаки, брак зазначених оборотних ресурсів у господарствах призводить до зменшення

коефіцієнту готовності техніки, до прискорення її фізичного зносу та до зниження ефективності її використання.

Рис. 1. Орієнтований граф факторів розвитку зернового підкомплексу АПК

Дуга №2 “Фактор доступності кредитних ресурсів – Забезпеченість ОМТР” має наступний зміст. Можливості придбання аграріями ОМТР (ПММ, добрив, засобів захисту рослин, якісного насіннєвого матеріалу) в кожному сезоні суттєво залежать від отримання короткострокового кредитування у відповідних обсягах та на прийнятних умовах. Отже, доступність аграріям кредитних ресурсів почасти визначає й ступінь їх забезпеченості ОМТР. Аналогічний вплив доступності кредитних ресурсів на забезпеченість основними фондами реалізується через зв’язок з інвестиційним фактором. Дуга №3 відображає роль кредитних коштів як

невід'ємного джерела інвестицій в інтенсифікацію і розвиток зернового підкомплексу АПК шляхом придбання основних засобів. Підвищення забезпеченості господарств зернового підкомплексу АПК основними фондами (насамперед, сільськогосподарською технікою) в результаті здійснення інвестицій у їх придбання відображено дугою №4 (див. рис.). Важливим є також зворотний вплив: цінні ліквідні основні виробничі фонди, створені/придбані в результаті здійснення інвестицій, можуть використовуватись в якості застави під подальші кредити.

Інвестиційний фактор взаємодіє також з іншими факторами. Так, механізм інвестицій у підвищення забезпеченості земельними ресурсами має дві принципові складові. По-перше, це прямі інвестиції аграрних підприємств у придбання земельних ділянок і відновлення / підвищення природної родючості ґрунтів. Дану складову на рис. відображено дугою №6. По-друге, чітко виражену інвестиційну сутність мають прямі й альтернативні витрати, пов'язані з управлінням структурним фактором розвитку зернового підкомплексу АПК [1]. Вплив таких інвестицій відображено дугою №7. Їх результатом є підвищення забезпеченості земельними ресурсами в якісному аспекті, що відображено дугою №8.

Дуга №9 “Ціновий фактор – Забезпеченість ОМТР” на орієнтованому графі (рис.) відображає обернену залежність забезпеченості зернового господарства ОМТР від цін на ці ресурси. Вплив цінового фактору на забезпеченість зернового підкомплексу АПК основними засобами реалізується за ланцюговим механізмом через інвестиційний фактор (дуги №№ 10 і 4).

Інфраструктурний фактор взаємодіє з іншими факторами наступним чином. 1. В умовах зовнішньоекономічної зорієнтованості зернового підкомплексу АПК важливим є зв'язок, відображений на рис. 1 дугою №11, який полягає в тому, що розвиток інфраструктури зовнішньої торгівлі дозволяє експортувати зерно на більш вигідних умовах (за вищими цінами). 2. Фізичним втіленням інфраструктурного фактору є інфраструктурні майнові комплекси, що можуть використовуватись як заставне майно при кредитуванні. 3. Зерновиробник, який є водночас оператором об'єктів

виробничої інфраструктури, має відносно міцніші позиції на ринку, а отже, вищу кредитоспроможність, що й відображено дугою №12. У свою чергу, використання інфраструктурного фактору нерозривно пов'язане з інвестиційним фактором (дуга №13 на рис.), оскільки сучасний стан інфраструктури АПК вимагає значних інвестицій у її розбудову.

Висновки. Таким чином, нами систематизовано фактори впливу на розвиток зернового підкомплексу АПК, виходячи із ступеня їх актуальності за сучасних умов та з урахуванням їх економічної природи. Пропонується виділяти наступні складові системи факторів розвитку зернового підкомплексу АПК: природний ресурсний потенціал та забезпеченість матеріально-технічними ресурсами (забезпеченість земельними ресурсами; забезпеченість основними фондами; забезпеченість ОМТР); структурний фактор; інфраструктурний фактор; фінансово-економічні фактори (ціновий; інвестиційний; фактор доступності кредитних ресурсів). Дані групи факторів діють одночасно, і жоден з них не може бути визнаний другорядним.

При систематизації основних теоретико-методологічних засад дослідження факторів розвитку зернового підкомплексу АПК нами запропоновано необхідні уточнення й доповнення класифікації цінового диспаритету в сільському господарстві, а саме: поділ на ціновий диспаритет вертикального та горизонтального типу, а також монополістичний та моносоністичний ціновий диспаритет.

Отже, в результаті дослідження запропоновано вдосконалення теоретико-методологічних засад функціонування системи факторів розвитку зернового підкомплексу АПК, комплексне використання яких дозволить досягти підвищення ефективності функціонування підкомплексу та в перспективі вийти на шлях його сталого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. В'юн Н.І., Політуха О.М. Структурний фактор збереження й підвищення родючості ґрунтів // Вісник аграрної науки Причорномор'я. Спеціальний випуск 2(26). Т.2., 2004. - С. 54-65
2. Економіка сільського господарства / В.П.Мертенс, В.І.Мацибора, Л.Ф.Жижко та ін.; За ред. В.П.Мертенса. – К.: Урожай, 1995. – 288с.
3. Куліш М.Ю., Іванов Ф.А. Підвищувати економіку виробництва зерна на півдні України // Вісник аграрної науки Причорномор'я. - Вип. 1.- 1997. – С.21-28